

Inhoud

Inleiding	
Jezus tegenover de grootinquisiteur	11
Een ongelooflijke ontaarding	13
Christenheid tegenover christendom	15
Het 'antiklerikalisme' van Christus	19
De filosoof Christus	23
Een onzekere biografie, een revolutionaire boodschap	26
I. De geschiedenis van Jezus en de Jezus van de geschiedenis	28
Wanneer exegese wetenschap wordt	29
De niet-christelijke bronnen	31
<i>Flavius Josephus</i>	32
<i>Tacitus en Plinius de Jongere</i>	33
<i>De Babylonische Talmoed</i>	34
De christelijke bronnen	34
<i>De canonieke boeken</i>	35
<i>De apocriefe boeken</i>	38
<i>De criteria van authenticiteit</i>	39
Het leven van Jezus	41
<i>Palestina in de tijd van Jezus</i>	42
<i>Een joodse familie</i>	44
<i>De reizende prediker</i>	45
<i>Een deksels karakter</i>	51
<i>De wonderdoener</i>	52
Het lijden	53
De verschijningen van de Herrezenen	55

II. De filosofie van Christus	57
De spiritualiteit van Christus	59
<i>Kom en volg mij</i>	60
<i>De paradoxen van het koninkrijk</i>	61
<i>Zin geven aan het lijden</i>	63
De ethiek van Christus	65
<i>Gelijkheid</i>	66
<i>De vrijheid van het individu</i>	68
<i>De emancipatie van de vrouw</i>	71
<i>Sociale rechtvaardigheid</i>	72
<i>De scheiding van de machten</i>	75
<i>Geweldloosheid en vergeving</i>	77
<i>Naastenliefde</i>	79
De menselijke persoon	81
III. De geboorte van het christendom	88
Jezus en het jodendom	89
Drie nieuwe handelingen	91
Van Jezus tot Christus	94
De eerste kerk	96
Paulus van Tarsus	98
De goddelijke <i>logos</i>	102
Christologische twisten	104
De martelaren	106
Het einde van de vervolgingen en de leer van de Drievuldigheid	108
IV. Een christelijke samenleving	114
De officiële godsdienst	115
<i>Een nieuwe sociale verbondenheid</i>	116
<i>De oosters-orthodoxe kerk</i>	119
De christelijke tegenaanval	120
<i>Het monnikenwezen: behoud van het evangelische ideaal en van de cultuur</i>	121
De kerk en de macht	125

Het christelijke Europa	128
<i>De hervormingen van Cluny en van Gregorius</i>	128
<i>De godsvrede</i>	130
<i>Armoede en liefdadigheid</i>	131
<i>Culturele bloei en stichting van de universiteiten</i>	132
<i>De cisterciënzer hervorming en het ontstaan van bedelorden</i>	133
De kerk als de gewapende arm van Christus	135
<i>Augustinus en de rechtvaardige oorlog</i>	136
<i>De kruistochten</i>	138
<i>Rede en geloof</i>	139
<i>De strijd tegen de ketter</i>	140
<i>De inquisitie</i>	142
<i>Hebben indianen een ziel?</i>	145
<i>Het dispuut van Valladolid</i>	147
V. Van een christelijk humanisme naar een atheïstisch humanisme	150
Het humanisme van de renaissance en de Reformatie	151
<i>Vrijheid en kennis</i>	152
<i>De protestantse Reformatie</i>	156
Het humanisme van de verlichting	158
<i>De moderne wereld tegenover de traditie</i>	159
<i>Kritische rede en autonomie van het subject</i>	160
<i>De gelovige en de wereldlijke verlichting</i>	163
<i>De kantiaanse moraal</i>	164
Het atheïstische humanisme	166
<i>Comte: religie als intellectuele vervreemding</i>	167
<i>Feuerbach: religie als antropologische vervreemding</i>	169
<i>Marx: religie als economische vervreemding</i>	170
<i>Freud: religie als psychische vervreemding</i>	171
VI. Het model van de moderne wereld	174
Geschiedenis en vooruitgang	176
<i>Ontstaan van de moderne vooruitgangsgedachte</i>	177
<i>Bloei en kritiek van de vooruitgangsmythe</i>	179

<i>De religieuze oorsprong van de vooruitgangsgedachte: de geschiedenis van het heil en het chiliasme</i>	180
De rede	185
<i>Nietzsche en de moordenaars van God</i>	186
<i>Max Weber en de rationalisering</i>	187
<i>De onderzoekende rede</i>	190
De kwestie van de 'christelijke wortels' van Europa	196
De katholieke kerk en de moderne wereld	199
<i>De veroordeling van het moderne denken</i>	199
<i>Het Tweede Vaticaans Concilie</i>	202
<i>Moeizame zelfkritiek</i>	205
VII. Wat blijft er over van de christen in ons?	208
Het christendom in de moderniteit	209
<i>Pluralisme en scepticisme</i>	210
<i>Het geloof op zijn kop</i>	211
<i>De terugkeer van de zekerheden</i>	213
De godsdienstige christenen	214
<i>Lidmaatschap van een kerk</i>	215
<i>Geloven</i>	216
<i>Beoefening</i>	216
<i>De religiositeit van de Verenigde Staten</i>	217
De culturele christenen	218
Een door het christendom doordrenkte cultuur	219
<i>Na Christus</i>	219
<i>De christelijke feestdagen</i>	221
<i>Christelijk praten</i>	222
<i>De christelijke kunst</i>	225
Het onzichtbare christendom	230
Epiloog	
Jezus en de Samaritaanse vrouw	234
<i>Vreemde plaats voor een ontmoeting</i>	236
<i>'Als u wist wat God wil geven'</i>	238
<i>Wat is de ware religie?</i>	240

<i>Van de uitwendige religie naar de innerlijke spiritualiteit</i>	243
<i>Aanbidden in geest en in waarheid</i>	245
<i>Een veeleisende vrijheid</i>	247
<i>Alleen liefde is het geloof waardig</i>	250
<i>De subversieve boodschap van Christus</i>	253
<i>Een filosofie van de non-macht</i>	255
<i>De toekomst van het christendom in het Westen</i>	260
Dankbetuiging	262

De geschiedenis van Jezus en de Jezus van de geschiedenis

Heeft Jezus werkelijk bestaan? Achttien eeuwen lang werd deze vraag in het Westen niet gesteld. In de christelijke wereld werd niet vaker onderzocht of Jezus werkelijk heeft bestaan, dan dat men zich afvroeg of de wonderlijke gebeurtenissen uit zijn leven, die tijdens de catechismusles en de zondagse mis worden geleerd, authentiek en feitelijk zijn. Aan het einde van de achttiende eeuw toetst men in Europa, onder invloed van de filosofie van de verlichting en de opkomst van de wetenschappen, alle traditionele kennis aan de kritische rede. Een handvol Duitse Bijbelexegeten en theologen past de wetenschappelijke methode toe op de christelijke religie en haar Bijbelse bronnen. In de eerste helft van de negentiende eeuw wordt deze beweging in Frankrijk, ondanks het verzet van de katholieke kerk, voortgezet door de zogenoemde school van Straatsburg. De onderzoekers Edouard Reuss (1804-1891) en Timothée Colani (1824-1888), die later de *Revue de théologie* oprichten, beginnen vanuit een klein, specialistisch milieu elementen te verspreiden uit het Duitse debat, dat ze met eigen studies voeden. Aan dit werk, dat het wantrouwen wekt van de kerkelijke autoriteiten, wordt geen ruchtbaarheid gegeven. Toch proberen de auteurs het bestaan van Jezus niet te ontkennen, maar hem beter te leren kennen door hem te ontdoen van het geloof dat hem omhult.¹

Dit historische en kritische onderzoek naar de fundamentele teksten van het christendom had vertrouwelijk kunnen blijven zonder

1. Voor de opkomst van de Duitse school en de overname van haar ideeën in Frankrijk, zie Daniel Marguerat in *Jésus de Nazareth, nouvelles approches d'une énigme*, Labor et Fides, 1998.

Ernest Renan, een oproerkraaijer en erkend schrijver die nauw verwant is aan de Straatsburgse exegeten. Deze eigent zich namelijk het onderwerp 'Jezus' toe, wijdt er zijn pen aan en publiceert in 1863 *Het leven van Jezus*. Het boek wordt een bestseller, ondanks tweeledig verzet, enerzijds van de kerk, die hem ervan beschuldigt het geloof aan het wankelen te brengen, en anderzijds van de exegeten, die hem verwijten dat hij een te romanesk personage presenteert. Maar het publiek smult van het boek, dat een ongekend beeld van Jezus geeft. In het voorwoord bij de dertiende editie verklaart Renan zijn aanpak op een manier die moderne exegeten niet zouden afwijzen: 'Als de evangeliën boeken zijn als alle andere boeken, had ik gelijk ze op dezelfde manier te behandelen als de hellenist, de arabist en de indoloog dat doen met de beroemde documenten die ze bestuderen.' Als historicus die 'maar één zorg heeft: de kunst en de waarheid', plaatst hij zich tegenover de theoloog, die 'maar één belang heeft: zijn dogma'. Renan heeft een bres in de geest van het gecultiveerde publiek geslagen en de exegeten zetten hun werk voort, steunend op nieuwe elementen uit het historische en archeologische onderzoek, en ontginnen nieuwe wegen.

Wanneer exegetische wetenschap wordt

Dankzij deze twee eeuwen van wetenschappelijke exegetische wordt veel meer bekend over de context waarin de vertellingen van het Nieuwe Testament zijn geschreven en over de intentie van hun auteurs. Ook kan hierdoor worden geprobeerd een kritische, zij het heel onvolmaakte verdeling te maken tussen de passages met de grootste historische waarschijnlijkheid en die passages die vooral lijken voort te komen uit mythische verhalen. Overigens zijn de exegeten het onderling zelden eens, zo moeilijk is het alle voors en tegens in aanmerking te nemen. De enige werkelijke consensus onder de onderzoekers – van welke achtergrond dan ook – is de historische zekerheid dat Jezus heeft bestaan.

We hebben voor zijn bestaan weliswaar geen absoluut weten-

schappelijk bewijs, zoals dat er bijvoorbeeld is voor Julius Caesar, dankzij de munten, archeologische sporen en zeer uiteenlopende teksten. Niettemin zijn er voldoende elementen die het mogelijk maken vast te stellen dat er werkelijk een jood heeft bestaan met de naam Jezus. Hij is waarschijnlijk enkele jaren voor het begin van onze jaartelling (en niet in het jaar 0) geboren in Nazaret in Galilea (en niet in Betlehem in Judea) en werd in de jaren dertig onder Pontius Pilatus in Jeruzalem gekruisigd na een kort, openbaar leven. Over dat leven wordt in grote lijnen bericht door de christelijke bronnen, voornamelijk het Nieuwe Testament, maar ook door enkele niet-christelijke bronnen en zelfs door bronnen die vijandig ten opzichte van de Nazareeër stonden. Geen enkele erkende wetenschapper bevestigt de omgekeerde stelling, die het namelijk veel problematischer zou maken om uit te leggen hoe een dergelijk verhaal van a tot z zou kunnen zijn verzonnen door zo veel verschillende schrijvers, en zo'n impact zou kunnen hebben. De leden van de Union Rationaliste, het laatste wetenschappelijke bastion dat beweert dat Jezus een mythisch personage is, kunnen wel wijzen op de contradicties in de diverse christelijke bronnen om uit te leggen dat het allemaal maar een fabel is, verzonnen door de ontluikende kerk – hun argument keert zich uiteindelijk tegen hen. Als men een fabel had willen verzinnen, had men hem wel coherent gemaakt! Men zou geen contradicties tussen de vier evangeliën hebben 'verzonnen'! En dat geldt niet alleen voor de contradicties, maar ook voor de zo vele ongemakkelijke, onbegrijpelijke en voor elke religieuze instelling storende teksten, zoals ik verderop zal laten zien. En bovendien, wat een idee: een religie verzinnen die gebaseerd is op zo'n overduidelijke mislukking als die van Jezus, gestorven aan het kruis en verlaten door zijn eigen discipelen. Tegenwoordig mag ons dat bewonderenswaardig lijken, of ontroerend, omdat ons bewustzijn van het christendom doordrongen is, maar destijds was het strikt gesproken 'ongelofelijk' en zelfs schandelijk dat een zogenaamde gezant van God zo'n lot zou kunnen ondergaan.

Het feit dat de kerk niet heeft durven ingrijpen in deze teksten, die door mondelinge overlevering teruggaan op de ooggetuigen van

Christus, toont aan dat ze die als waarachtig beschouwde. De contradicties tussen de bronnen over het leven van Jezus – die niets veranderen aan de essentie van zijn leven en zijn boodschap – pleiten uiteindelijk eerder voor zijn historische existentie en de relatieve betrouwbaarheid van de bronnen (het geheugen kan de getuigen in de steek laten, er kunnen afwijkende interpretaties van de gebeurtenissen bestaan en aanvullingen met apologetische bedoelingen), dan voor een complot van de kerk. Om het in één zin te zeggen: de hypothese dat de bronteksten geheel zijn verzonnen, is veel minder rationeel dan de hypothese dat Christus historisch werkelijk heeft bestaan.

Heeft het beeld van de historische Jezus, dat zich geleidelijk heeft afgetekend onder de pen van de historici, het beeld van de Jezus van het geloof vertroebeld? Theologen beweren liever dat het historische beeld er nieuw licht op heeft laten schijnen, om de woorden van de exegeet Ernst Käsemann aan te halen, die hij tijdens een lezing in 1953 in Duitsland uitsprak voor een publiek dat hij met zijn gedurfde stellingen choqueerde. In Frankrijk schreef Maurice Goguel drie jaar eerder in zijn *Jésus*: ‘De geschiedenis heeft als enige functie de feiten vast te stellen en te proberen onderlinge verbanden te ontdekken. Ze is niet bekwaam om een definitieve verklaring te geven. Dat sluit allerminst uit dat er een ander gezichtspunt bestaat dat net zo legitiem is voor het vinden van een definitieve verklaring. De religieuze mens vindt die verklaring in het idee van de goddelijke interventie. De geschiedenis is geenszins gevormd om zijn recht op die verklaring te betwisten, evenmin als ze bekwaam is de positie die hij inneemt, te rechtvaardigen.’²

De niet-christelijke bronnen

De schriftelijke verwijzingen naar Jezus van Nazaret zijn in de niet-christelijke bronnen zeldzaam, maar helpen zijn historische existentie te bevestigen.

2. Maurice Goguel, *Jésus*, Paris, 1950, 147.